

РОЗМАЇТТЯ ЗВЕРТАЛЬНИХ ФОРМ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

DIVERSITY OF VERBAL FORMS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK SONGS

Левченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-4275-7701

доктор філологічних наук, доцент,

*професор кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Чубань Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7199-0684

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Шинкар Т.С.,

orcid.org/0000-0002-3500-1869

кандидат філологічних наук,

*викладач кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті проаналізовано звертальні утворення, що є компонентами мовного оформлення змісту українських народних пісень, дослідження яких є перспективним та результативним сьогодні, адже увагу зосереджено на вивченні розмаїття звертальних форм щодо будови та змістового наповнення у текстах пісень відповідно до поставлених завдань і шляхів їх вирішення. Нині важливим є аналіз лексико-семантичних, морфологічних та стилістичних особливостей текстів українських народних пісень. У мовознавстві продовжується активне і глибоке дослідження проблем мовної оправи текстів пісень, про що написано чимало фундаментальних наукових праць. Актуальною проблемою є висвітлення особливостей українських звертань та їх мовного оточення у піснях, адже граматична теорія інтенсивно розвивається, на що звертають увагу учені-синтаксисти. У вітчизняній лінгвістиці спостерігаємо зростання інтересу учених до питання про роль звертань в українській мові та засобів у вираженні ними спонукань і почуттів, тому фокус уваги в області народної пісні направлений на вивчення сукупності мовних явищ. Мовному аспекту української народної пісні присвячено досить багато актуальних досліджень на лінгвістичній ніві, це – монографії, дисертації, посібники тощо. Оскільки у мовознавчій науці досі жанр пісні не має свого цілісного закінченого опису, подальша перспектива його комплексного вивчення є виразно широкою.

У статті акцентовано увагу на те, що в українській народній пісні вбачаємо багатство мовленнєвого вираження щирості, ніжності, доброти, поваги до гідності співрозмовника, що проявляється у широкій палітрі форм звертань. Актуалізується проблема важливості наукових підходів до вивчення мови пісень, у котрих спостерігаємо стилістичну багатогранність, особливо різноманітні звертальні структури з погляду семантико-синтаксичного аналізу.

Узагальнено відомості про типи речень за метою висловлювання у піснях, у яких є звертання, про інтонаційне виділення цих речень.

Описано характерну для кожного речення структуру, розкрито своєрідність значень речень зі звертаннями, їх мелодику на прикладах із українських народних пісень. З опорою на ілюстрації з праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук) констатовано місце звертань у реченні, функції та форми вираження звертальних будов.

Зроблено висновки про те, що українська народна пісня вимагає нового осмислення, наукового пошуку, результату якого можуть бути потрібними як ученим-лінгвістам для подальших досліджень, так і виконавцям пісень, педагогам, журналістам.

Ключові слова: мова пісні, непоширені звертання, поширені звертання, типи речень, ускладнені речення, будова речень, вокативні речення.

The article analyzes inflectional formations, which are components of the linguistic design of the content of Ukrainian folk songs, the research of which is promising and effective today, because attention is focused on the study of the variety of inflectional forms in relation to the structure and content of the song texts in accordance with the tasks and ways of solving them. Currently, it is important to analyze the lexical-semantic, morphological and stylistic features of the texts of Ukrainian folk songs. In linguistics, active and in-depth research of the problems of the language setting of song texts continues, about which many fundamental scientific works have been written. Highlighting the peculiarities of Ukrainian addresses and their linguistic environment in songs is an urgent problem, because grammatical theory is intensively developing, which is being paid attention to by syntactic scientists. In domestic linguistics, we are observing the growing interest of scientists in the question of the role of addresses in the Ukrainian language and the means of expressing motives and feelings through them, therefore the focus of attention in the field of folk songs is directed to the study of a set of linguistic phenomena. Quite a lot of current linguistic researches, monographs, dissertations, manuals, etc., are devoted to the

linguistic aspect of the Ukrainian folk song. Since the song genre still does not have its complete description in linguistic science, the further perspective of its comprehensive study is clearly broad.

The article focuses on the fact that in the Ukrainian folk song we see the richness of speech expression of sincerity, tenderness, kindness, respect for the dignity of the interlocutor, which is manifested in a wide palette of forms of address. The problem of the importance of scientific approaches to the study of the language of songs, in which we observe stylistic versatility, especially various inflectional structures from the point of view of semantic and syntactic analysis, is updated.

Generalized information about the types of sentences for the purpose of expression in songs that have an appeal, about the intonation selection of these sentences.

The structure characteristic of each sentence is described, the peculiarity of the meanings of sentences with addresses, their melody is revealed using examples from Ukrainian folk songs. Based on the illustrations from the work «Ukrainian folk songs» (edited by: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), the place of inflections in a sentence, the function and form of expression of inflectional structures are determined.

Conclusions were made that the Ukrainian folk song requires a new understanding, a scientific search, the results of which may be useful both to linguists for further research, and to singers, teachers, and journalists.

Key words: song language, uncommon addresses, common addresses, sentence types, complex sentences, sentence structure, vocative sentences.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Складником мовного етикету є звертання. Не всі питання, що пов'язані з темою про поняття звертання, сьогодні однозначно вирішено, адже його трактують по-різному, неусталеними є терміни, методи, прийоми, які мають лінгвістичне спрямування для вивчення звертань у художніх текстах. Проблема є у вияві семантичної пов'язаності звертання з реченням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській мовознавчій науці чільне місце посідають праці, присвячені проблемам синтаксису (Д. Х. Баранник, С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. Д. Горяний, А. П. Загнітко та ін.). Різноманітні описи певних мовних та мовленнєвих явищ, серед яких – вчення про сутність і роль звертань, є у підручниках і посібниках з лінгвістики, які виходили протягом ХХ – ХХІ ст. (А. П. Грищенко, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька, А. Г. Кващук, О. С. Мельничук, К. Ф. Шульжук та ін.).

На нашу думку, цінною є праця Андрія Яковича Михалка «Пісенний вінок. Українські народні пісні з нотами», що вийшла у видавництві «Криниця», бо «пісні в цій книзі пов'язані, мов квіти у вінку, природним розмаїттям весни, літа й осені людського життя. Всі кольори та відтінки сердечних переживань: радощі і смуток, спогади і мрії, розчарування й надії, веселі жарти і героїчні пориви, трагічне й іронічне часто звучать на сторінках, що поруч» [1, с. 3].

Що стосується національно-характерного вживання звертання, яке несе в собі сам текст народної пісні, то воно відповідає мовним традиціям національної культури та служить їх знаком, впізнаваним і визначальним. Тому всебічний аналіз фактів мови та культури проводять відповідно до лінгвокультурологічного методу наукового дослідження, який направлений на зв'язок з осо-

бою, адже метод формує певні підходи до аналізу предмета дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). **Мета статті:** встановити наявність та особливості різних типів звертальних форм української мови у народних українських піснях, виявити характерну для кожного речення структуру звертань, розкрити своєрідність значень звертань та визначити синтаксичні зв'язки, що є у реченнях із звертаннями.

Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі завдання:

- дослідити шляхом спостереження над мовою українських народних пісень особливості речень із звертаннями;
- проаналізувати форми вираження звертальних форм;
- схарактеризувати своєрідність речень із звертаннями, хоча вони і не є членами речення.

Актуальність обраної теми визначається тим, що в українській лінгвістиці та працях культурознавчого змісту немає досить широких праць, у яких би комплексно і усебічно досліджувалися особливості вивчення вираження звертань, особливо їх ролі в українській народній пісні. Це зумовило потребу цього дослідження невеликого розміру. У роботі розглядаються також питання функціонального синтаксису мови, про елементи його структури, що у повному обсязі стосується переважно мови національної, яка виявляється у всіх жанрах і формах. Причиною цього є те, що звертання, часто чи ні, зустрічаємо у різних стилях, а саме, є стилі, де вживаються звертання: розмовний (усне спілкування); науковий (наукова інформація); художній (більшість творів художньої літератури); офіційно-діловий (документи); публіцистичний (оголошення, газети і журнали); конфесійний (сакральний).

Виклад основного матеріалу. У мовознавчих працях знаходимо такі різні назви звертань: зовні слова, окличні слова тощо.

Звертання – це слово чи словосполучення, яке виражає звертання до особи, напр.: «Сідлай, **сину**, коня вороного Та їдь, **сину**, до тестя рідного» [2, с. 11]; «Благослови, **мати**, Весну закликати» [2, с. 284], і рідше до неживого, метафоризованого образу, до кого звертається мовець, напр.: «Ой чеше, чеше, на тихий Дунай несе: «Ой пливи, **косо**, під свекрушин дім просто» [2, с. 12]; «**Красо ж моя, красо**, Де ж ти ділася, Чи я тебе пропила, Чи прогуляла?» [2, с. 45]; «Іди, іди, **дощичку**, Зварю тобі борщичку В полив'янім горищичку!» [2, с. 275].

У аналізованих текстах пісень бачимо, що до молодших осіб старші за віком чи однолітки звертаються на ім'я: «Ой ти, **Галю, Галю молодая**, Лучче тобі буде, як в рідної мами» [2, с. 53]. До старшої людини звертаються на ім'я і по батькові.

Можливий зменшувально-пестливий варіант назви особи, напр.: «А ти, **Андрійку**, Не великий пан» [2, с. 280], «Вийди, вийди, **Іванку**, Заспівай нам веснянку!» [2, с. 288], тому, що демінутивациї часто піддаються власні назви, оскільки мовцям притаманне творення зменшувально-пестливих форм найменувань людей.

У піснях фіксуємо звертальні форми, що виражені іменниками і прикметниками з суфіксами, які надають відтінок зменшуваності або ніжності та близьких почуттів, напр.: «Спи, **дитиночко маленька**» [2, с. 270]. Та, навпаки, є згрубіле вживання форм, напр.: «Ой чи чуєш ти, **бабо**: Я нашла на тебе діда!» [2, с. 277]; «Щоб тебе, **попе**, Трясця напала, Щоб тебе трясло – Не перестало!» [2, с. 128].

У піснях зустрічаємо лексеми на позначення прізвиська кількох діячів Козацької Гетьманської держави XVII століття, які пов'язані з їх етнічним чи національним походженням, напр.: «Ой **сербине, сербиночку**, Сватай мене дівчиночку» [4, с. 46].

В українських піснях є лексеми на позначення особи солдата або офіцера легкої кінноти у царській і деяких іноземних арміях, напр.: «Ой **улани, ой улани, ой ви, молодії**, А де ж ваші дома кам'янії?» [2, с. 52].

Звертаються найбільше до членів сім'ї, напр.: «Чого ж, **доню**, чого ж, **доню**, Чого ти смієшся?» [2, с. 131]; «**Чорноморець, матінко**, Чорноморець Вивів мене босую на морозець» [2, с. 49]; «Ой **сину ж мій малесенький**, де ж твій батько ріднесенький?» [2, с. 63]; «Ой спи, **дитя**, до вечора, Поки мати з поля прийде Да й принесе три ягідки...» [2, с. 270]; до тварин, птахів, напр.: «Ой не пугай, **пугаченьку**, В зеленому байраченьку» [2, с. 63]; «Ой **ти, коню мій гнідесенький**, Ти мій братічок ріднесенький» [2, с. 66]; «Ой чи

чуєте, **куру**: Я нашла на вас бабу!» [2, с. 276]; до одиниць неживої природи, напр.: «Ой чи чуєш ти, **дубе**: Я нашла на тебе топір!» [2, с. 276]; «**Весна, весна, наша весна**, Та що ж ти нам принесла?» [2, с. 288].

У сучасній українській літературній мові виділяють прості речення (ПР) неускладнені та ускладнені. Ускладненими є речення з однорідними членами, вставними і вставленими словами, та серед засобів, що ускладнюють ПР, особлива роль належить звертанням, напр.: «Позволь мені, **мати**, криницю копати, Чи прийдуть дівчата води набирати» [2, с. 122].

Із семантичного погляду у функції звертання можуть бути іменники та субстантиви, слова, що перейшли з інших частин мови в іменники. Звертання поділяють на поширені (іменники із займенниками та прикметниками), напр.: «Да стала своїх синів пробуджати: «**Сини мої, сини мої, сини дорогії**...» [2, с. 51], і непоширені, напр.: «Поїдем, **дівко**, поїдем **дівко**, З нами, **уланами**!» [2, с. 50].

Вважають, що звертання є одним із способів здійснення ілокутивної мети – привернути увагу мовця, чи співрозмовника, чи слухача. Звертання найчастіше є не зовнішніми показниками того, хто з ким веде бесіду, а показниками внутрішніх почуттів мовців (персонажів), засобом привернення уваги співрозмовника, включення його в процес інформації, роздуму над душевними переживаннями [3, с. 68], напр.: «Прийди, **серце, прилини**!» [2, с. 130]; «Прийди, **милий, прехороший**, Скинь чоботи, прийди босий» [2, с. 129]; «Бреши, **дівчино**, бреши, **Щовечора на вулицю чеши, Щовечора і щораночку**, Полюби мене, **коханочку**» [2, с. 126].

Ставлення до того, до кого звертаються, можна простежити з форми звертання, напр.: «За ним іде **дівчинонька**: «Вернися, **соколе**!» [2, с. 179].

Отже, форми вираження звертань можуть бути такі: однина: іменник чи субстантивоване слово у формі кличного відмінка; множина: у формі називного відмінка.

Коли звертання утворюють речення, говорять про кличні комунікати, зображальна роль у піснях яких широка, напр.: «**Володар, володар!** Одчиняй ворота!» [2, с. 289]; «**Чорнушко, душко!** Вставай раненько, Вмивай личенько...» [2, с. 327]; «**Молодії молодиці!** Не ходіте на вулиці, Станьте ви так, як на горі мак!» [2, с. 320].

Відповідно до класифікації в академічній граматиці є сім модальних значень речень. Найбільш поширені в мові – речення розповідної модальності, напр.: «Гриць мене, **моя мати**, Гриць

мене полюбив, Гриць мені, **моя мати**, Черевички купив» [2, с. 143].

Модальне значення питальності мають речення із звертаннями, що містять чи з'ясовуючі, чи уточнюючі питання, напр.: «Вивів мене босую Та й питає: «Чи є мороз, **дівчино**, Чи немає?»» [2, с. 49]; «Куди їдеш, **Романе?**» [2, с. 290].

Модальне значення спонукальності знаходимо у реченнях із звертаннями типу, напр.: «Всю нічку не спав та все щєбетава, Собі солов'їху прикликав: «Ой будь, **галочко**, зо мною, То будеш мені жоною» [2, с. 47]; «Всю нічку не спав та пісень співав, Собі дівчину прикликав: «Ой будь, **дівчино**, зо мною, То будеш мені жоною» [2, с. 47].

Модальне значення бажальності можуть мати речення зі звертаннями, напр.: «Шибай, мене, **татоньку**, високо, Нехай я забачу далеко» [2, с. 294]; «Пусти ж мене, **моя мати**, На вулицю погуляти, На вулицю погуляти, з парубками жартувати» [2, с. 141].

Модальне значення умовності вбачаємо у реченнях із звертаннями, напр.: «Як я тебе не люблю, Скарай мене, **боже!**» [2, с. 130].

Можливе модальне значення ймовірності, напр.: «Тобі, **тату**, не питати, Скільки стоїть – треба дати Нам» [2, с. 170].

Модальне значення переповідності вбачаємо у такому реченні зі звертанням, напр.: «Ой кум до куми залицявся, Вибрати конопельки обіцявся. Він брав, вибирав, Вибираючи казав: «Ти, **кума**, ти, **душа**, Ти кругом, **кума**, ох, і хороша!» [2, с. 180].

Одні прості та складні речення зі звертаннями вимовляються зі звичайною інтонацією й належать до емоційно нейтральних, напр.: «**Ой соколе ясний, Мій милий прекрасний...**» [2, с. 315], а інші речення – з підсиленою, тому називаються окличними, напр.: «**Калино-малино, Ягода зелена!**» [2, с. 293]; «**Не стій, вербо, над водою, Рано-рано!**» [2, с. 291].

Важливо добре засвоїти чинники, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комунікативній ситуації: фактор адресата (вік,

стать і ін.), комунікативні умови (ситуація, тривалість спілкування), характер взаємин між співрозмовниками тощо. Важливе і знання особливостей усього спектра супровідних засобів (невербальні засоби спілкування). А ще – мелодика мови, тембр і тон голосу мовця, приязність і прихильність до співрозмовника [4, с. 30].

Місце звертання може бути на початку (З–Р), в середині (Р–З–Р) та в кінці речення (Р–З): З–Р, напр.: «**І кумочко, І голубочко, Звари мені судака, щоб і юшка була**» [2, с. 184]; Р–З–Р, напр.: «**Ой пряла чи не пряла, Простіть, люди, що збрехала**» [2, с. 182]; Р–З, напр.: «**Як прийшов у хату, Одно каже: «Тату!**» [2, с. 173].

Отже, щодо розташування звертанням притаманні: препозиція, інтерпозиція, постпозиція.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи отримані результати, констатуємо наступне. Таким чином, звертання досить складна, синкретична категорія. Вони близькі до прикладок, кличних комунікативів. Прямі звертання часто важко відмежувати від вигуківих висловлень, номінативних речень тощо. Прямі звертання найчастіше виконують апелятивну функцію. Звертання в українській мові виражаються формою кличного відмінка іменника, а також субстантивованими частинами мови (в однині), і формою називного відмінка в множині. Звертання використовується в різних типах речень за метою висловлювання, виконує апелятивну та експресивну функції.

Мова народної пісні – багата на виражальні засоби, чільне місце серед яких належить звертанням. Незважаючи на високу популярність народних пісень, мовознавчі дослідження їхніх текстів спрямовано більше на семантичні та структурні аспекти. Мова народної пісні вимагає детальнішого осмислення, результати якого можуть бути потрібними як ученим для подальших досліджень значення пісні, так і, власне, виконавцям та слухачам пісень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михалко А. Я. Пісенний вінок. Українські народні пісні з нотами. Київ : Криниця. 2007. 400 с.
2. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.
3. Навчук Г. В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Кам'янець-Подільський, 2004. 204 с.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.